

Spanningen tussen bevolkingsgroepen.

Een analyse van Amsterdamse buurten.

Naam: Stefan Fiddelaar

Studentnummer: 3242218

Instelling: Universiteit Utrecht

Datum: 1 Juli 2011

Scriptiebegeleidster Universiteit Utrecht: Dr. Hilde Coffé

Abstract

In het onderzoek naar de oorzaken van spanningen tussen bevolkingsgroepen in buurten is er nog weinig gekeken naar het verband tussen de residentiële mobiliteit en deze spanningen. Voor deze thesis is het verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen onderzocht. Daarnaast is er gekeken naar het verband tussen de factoren sociale cohesie, botsende leefstijlen en verkleuring en spanningen tussen bevolkingsgroepen. Voor de analyses is gebruik gemaakt van data van de Amsterdamse Veiligheidsmonitor 2010 en data van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam. Van de onderzochte factoren blijkt alleen sociale cohesie samen te hangen met spanningen tussen bevolkingsgroepen. Gemeenten zouden zich daarom moeten richten op het verhogen van de sociale cohesie in buurten om zo spanningen tussen bevolkingsgroepen te voorkomen en terug te dringen.

Trefwoorden

spanningen; bevolkingsgroepen; residentiële mobiliteit; sociale cohesie; verkleuring

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Spanningen tussen bevolkingsgroepen	5
3. Verband residentiële mobiliteit en spanningen	7
4. Lage mate van sociale cohesie	9
4.1 Beperkte mogelijkheden tot het aangaan van bindingen	9
4.2 Lage bereidheid tot het aangaan van bindingen	10
4.3 Lage institutionele samenhang	11
5. Botsende leefstijlen	12
6. Verkleuring	13
6.1 Conflict	14
6.2 Vermijding	15
7. Data en Methoden	17
7.1 Data	17
7.2 Operationalisatie Variabelen	19
8. Resultaten	27
9. Conclusie	30
9.1 Beleidsadvies	33
Literatuurlijst	35

1. Inleiding

Het belang van ‘de buurt’ is ook in de huidige tijd van individualisering en technologische ontwikkeling substantieel. De buurt speelt een zeer belangrijke rol in het leggen van sociale contacten door individuen (Forrest en Kearns 2001; Kennet en Forrest 2006) en heeft daarnaast een belangrijke plaats bij het ontwerpen en implementeren van publiek beleid (Kearns en Parkinson 2001). Dit laatste blijkt onder meer uit de door de Nederlandse overheid in 2007 samengestelde lijst van zogenaamde ‘aandachtswijken’, waarvoor extra geld beschikbaar werd gesteld om verschillende buurtproblemen aan te pakken (VROM 2007).

Een belangrijk buurtprobleem is het ontstaan van spanningen tussen verschillende groepen bevolkingsgroepen. Waar in de wetenschappelijke literatuur de spanningen tussen bevolkingsgroepen al langer als een belangrijk onderwerp werden gezien (o.a. Blumer 1958a, Sherif 1967), heeft dit verschijnsel onder de naam ‘polarisatie’ de laatste jaren ook in het politieke en maatschappelijke debat een belangrijke plaats gekregen (Actieplan polarisatie en radicalisering 2007-2011; RMO 2009b). Met name de spanningen tussen groepen met een verschillende etnische achtergrond worden in Nederland beschouwd als een groeiend maatschappelijk probleem en worden daarbij gekoppeld aan de integratieproblematiek (Gijsberts en Dagevos 2007:9).

Het bestaande onderzoek naar het verband tussen buurtkenmerken en spanningen richt zich voornamelijk op de etnische samenstelling van buurten. Uit dit onderzoek blijkt dat er een verband bestaat tussen beide aspecten (o.a. Putnam 2007; Broekhuizen en van Wonderen 2010). Uit ander onderzoek, waarbij de invloeden van buurtkenmerken op criminaliteit en sociale cohesie werden onderzocht, bleek residentiële mobiliteit (ofwel ‘verhuismobiliteit’) een buurtkenmerk te zijn dat van invloed was op deze processen (o.a. Shaw en McKay 1942; Sampson 1988; Nieuwbeerta et al. 2008). In onderzoek naar spanningen tussen bevolkingsgroepen is deze verhuismobiliteit echter nog weinig onderzocht. Broekhuizen en Van Wonderen (2010) vinden in hun onderzoek naar spanningen tussen bevolkingsgroepen in Amsterdamse buurten een zwak verband tussen

beide variabelen maar concluderen tevens dat het verband tussen deze kenmerken nog verder onderzocht moet worden. Deze thesis vormt daartoe een aanzet.

Centraal in deze thesis staat het verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen. Na een uiteenzetting van het theoretisch kader, waarin de verschillende factoren aan bod komen die een rol spelen bij het verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen, zullen de opgestelde hypothesen worden getest middels data van de Amsterdamse Veiligheidsmonitor 2010 en data van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam. Na het presenteren van de resultaten volgt er een conclusie van het onderzoek en wordt er afgesloten met een beleidsadvies.

2. Spanningen tussen bevolkingsgroepen

Alvorens in te gaan op het specifieke verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen, de focus van deze studie, is het voor een beter begrip van eventuele verbanden tussen buurtkenmerken en spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen van belang om het proces van spanningen tussen groepen eerst verder uit te diepen.

Individen hebben van nature de neiging om bindingen met anderen aan te gaan waarin zij positieve en langdurige relaties onderhouden. Deze natuurlijke drang leidt tot het vormen van groepen welke worden gevormd op basis van gemeenschappelijke kenmerken, doelen of ervaringen van de leden van een groep (Baumeister en Leary 1995; Sherif 1967:1-3). Volgens Sherif (1967:1-3) kunnen sterke emoties die personen kunnen ontwikkelen ten opzichte van bepaalde andere groepen niet worden verklaard door alleen naar het individu te kijken maar worden deze emoties voor een groot deel bepaald door de groepen waartoe deze individuen zelf behoren (Sherif 1969; Turner 1982).

De doelen van een groep kunnen botsen met de doelen van andere groepen wat volgt uit het feit dat er vaak een beperkt aantal hulpbronnen bestaat waar groepen elkaar op

beconcurreren. Daarnaast kunnen er conflicten tussen verschillende groepen ontstaan omdat zij tegengestelde belangen hebben (Sherif 1967:1-3). Het ontstaan van spanningen tussen groepen is echter niet noodzakelijkerwijs afhankelijk van een strijd om hulpbronnen. Volgens de ‘Social identity theory’ van Tajfel en Turner (1979) trachten individuen een positieve beeldvorming van de eigen groep te versterken door negatieve percepties van andere groepen te creëren. Dit kan vijandigheid ten opzichte van andere groepen tot gevolg hebben wat kan leiden tot spanningen tussen verschillende groepen. Botsingen tussen groepen als geheel zullen ook op individueel niveau voor botsingen zorgen tussen de leden van deze groepen. Deze botsingen zullen daarbij tevens gepaard gaan met de ontwikkeling van negatieve gevoelens ten opzichte van bepaalde andere groepen en de individuele leden van deze groepen (Sherif 1967:1-3; Esses et al 1998).

Bij spanningen tussen groepen hoeft er niet noodzakelijkerwijs direct sprake te zijn van vijandige acties van individuen naar leden van andere groepen. Ook negatieve percepties van een andere groep, en de daarmee gepaard gaande vijandige gevoelens die voorafgaan aan de daadwerkelijke uitingen van vijandigheid, kunnen geschaard worden onder het begrip spanningen (Broekhuizen en Van Wonderen 2010).

Bevolkingsgroepen kunnen zich op basis van verschillende soorten kenmerken van elkaar onderscheiden. Ten eerste kan er een onderscheid worden gemaakt op basis van etniciteit (Shadid 2007:206). Ten tweede kunnen groepen zich onderscheiden op basis van hun religieuze achtergrond (Ysseldyk et al. 2010). Ten slotte kunnen groepen in een buurt zich naast deze voorbeelden ook onderscheiden op basis van bijvoorbeeld leeftijd of woonduur in de buurt (Broekhuizen en Van Wonderen 2010). De Nederlandse overheid legt in haar evaluatie van de spanningen tussen bevolkingsgroepen de nadruk op de spanningen tussen groepen met verschillende etnische of religieuze achtergronden (Actieplan polarisatie en radicalisering 2007-2011) en vat deze spanningen samen onder de noemer ‘polarisatie’. Ondanks het feit dat de overheid stelt dat een zekere mate van spanningen tussen bevolkingsgroepen niet noodzakelijkerwijs negatief hoeft te zijn, wordt polarisatie toch vaak gezien als een groot probleem omdat het een bedreiging vormt voor de democratische rechtsorde in het land (AIVD 2005:51). Ook in deze thesis

zal er bij ‘bevolkingsgroepen’ worden uitgegaan van groepen op basis van etnische achtergrond en religie.

3. Verband residentiële mobiliteit en spanningen

Een mogelijk verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen, de focus van deze thesis, grijpt terug naar de overkoepelende vraag naar het bestaan van een verband tussen buurtkenmerken en de sociale verhoudingen binnen een buurt. Het invloedrijke werk van Shaw en McKay (1942) toont een verband tussen verschillende buurtkenmerken en de sociale controle in deze buurten. Dit onderzoek kan gezien worden als het begin van een groot aantal onderzoeken naar het effect van verschillende buurtkenmerken op sociale verhoudingen (Rovers 1998). In deze onderzoeken worden er verbanden verondersteld tussen vier belangrijke buurtkenmerken en de sociale verhoudingen tussen bewoners. Deze vier kenmerken zijn: etnische samenstelling, welvaart, criminaliteit en residentiële mobiliteit.

Ten eerste wordt er een verband verondersteld tussen de etnische samenstelling en de sociale verhoudingen in een buurt (Putnam 2007; Broekhuizen en Van Wonderen 2010). Putnam (2007) toont aan dat de mate van etnische heterogeniteit van buurten een negatieve invloed op de sociale cohesie heeft. Broekhuizen en Van Wonderen (2010) tonen aan dat er in buurten met een hogere etnische verscheidenheid een grotere kans op spanningen tussen bevolkingsgroepen is dan in etnisch homogener buurten.

Ten tweede wordt er een verband verondersteld tussen de welvaart van een buurt en de sociale samenhang. Wanneer de armoede in een buurt toeneemt, zullen de verschillende bevolkingsgroepen in deze buurt volgens Wilson (1996) een sterkere competitie voor de beperkt beschikbare economische hulpbronnen ontwikkelen. Dit zal leiden tot spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen. Naast het ontstaan van spanningen kan armoede in een buurt echter ook zorgen voor een hogere frequentie van positieve contacten met tussen buurtgenoten (Swaroop en Morenoff 2006).

Ten derde wordt er een verband verondersteld tussen de mate van criminaliteit en de sociale verhoudingen in een buurt. Verschillende onderzoeken tonen aan dat een hogere mate van criminaliteit in een buurt een negatief effect heeft op het aantal (positieve) contacten tussen bewoners (o.a Sampson et al. 1988; Nieuwbeerta et al. 2008; Broekhuizen en van Wonderen 2010). Tolsma et al. (2009) vinden echter geen verband tussen criminaliteit en sociale samenhang.

Ten slotte wordt er een verband verondersteld tussen de residentiële mobiliteit en de sociale samenhang van een buurt. Verschillende onderzoeken vinden een verband tussen de residentiële mobiliteit in een buurt en de sociale cohesie in een buurt (o.a Sampson en Groves 1989). Een belangrijke verklaring voor het verband tussen residentiële mobiliteit en de sociale organisatie van een buurt wordt onder andere gegeven in het zogenaamde 'systemic model' van Kasarda en Janowitz (1974). In dit model wordt gesteld dat een hoge mate van residentiële mobiliteit de vorming van bindingen met buurtgenoten zal belemmeren. Dit model zal verderop uitgebreider worden toegelicht. Naast de beschrijving van een mogelijk verband tussen residentiële mobiliteit en de sociale samenhang in een buurt middels het 'systemic model', kunnen er in de literatuur meerdere mechanismen worden gevonden die dit verband zouden kunnen verklaren. In de literatuur komen er drie mechanismen naar voren die verantwoordelijk kunnen zijn voor een verband tussen residentiële mobiliteit en sociale samenhang. Deze drie mechanismen zijn:

- Lage mate van sociale cohesie
- Botsende leefstijlen
- Verkleuring

Ondanks het feit dat er verschillende onderzoeken zijn geweest naar het verband tussen residentiële mobiliteit en sociale samenhang is er nog weinig onderzoek gedaan naar het specifieke verband tussen deze residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen in een buurt. Alleen Broekhuizen en van Wonderen (2010) onderzoeken dit verband en tonen zoals eerder vermeld aan dat er een zwak verband

tussen beide factoren bestaat. Het onderzoek naar het verband tussen residentiële mobiliteit en specifiek de spanningen tussen bevolkingsgroepen in een buurt is dus nog beperkt. Daarom is het zeer relevant om de drie mechanismen die een rol spelen bij de verklaring van enerzijds het verband tussen residentiële mobiliteit en sociale samenhang (sociale cohesie, botsende leefstijlen en verkleuring) te koppelen aan anderzijds het verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen. In de volgende hoofdstukken zal getracht worden om deze link te leggen.

In de volgende hoofdstukken zal het verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen aan de hand van de drie genoemde mechanismen achtereenvolgens worden beschreven. Op basis van de mechanismen zullen vervolgens de hypothesen van het onderzoek worden beschreven. In de literatuur die voor dit hoofdstuk is gebruikt, wordt er bij het verband tussen de beide concepten verondersteld dat residentiële mobiliteit invloed heeft op spanningen tussen bevolkingsgroepen. In ander onderzoek wordt er echter een omgekeerde richting van het verband verondersteld, waarbij spanningen een invloed hebben op de residentiële mobiliteit (van Beckhoven en van Kempen 2002). Op basis van de eerder genoemde onderzoeken met betrekking tot de invloed van residentiële mobiliteit op buurtkenmerken zal in deze thesis worden uitgegaan van een invloed van residentiële mobiliteit op spanningen tussen bevolkingsgroepen. Op basis van de aard van de analyses in deze thesis zal er daarna echter alleen over verbanden gesproken kunnen worden.

4 Lage mate van sociale cohesie

4.1 Beperkte mogelijkheden tot aangaan van bindingen

Het verband tussen residentiële mobiliteit en sociale organisatie komt onder andere terug in het eerdergenoemde 'systemic model' van Kasarda en Janowitz (1974). Volgens dit model vormt residentiële instabiliteit een obstakel voor het opbouwen van lokale bindingen en vriendschapsnetwerken. Deze processen kosten namelijk veel tijd en bij frequentere mutaties van bewoners is hier minder tijd voor beschikbaar (Kasarda en

Janowitz 1974; Völker et.al. 2007). In onderzoek naar invloeden op bindingen tussen individuen wordt vaak gebruik gemaakt van de term ‘sociale cohesie’ waarmee het totaal aan sociale contacten en bindingen wordt bedoeld. Met deze term wordt er in onderzoeken vrijwel altijd bedoeld op positieve relaties (Kleinhans 2005).

Waar de theorie van Kasarda en Janowitz slechts betrekking heeft op de residentiële mobiliteit en de sociale cohesie op individueel niveau stelt Sampson (1988;1991) vast dat deze aannames ook op wijkniveau valide zijn. Naast het verband tussen residentiële mobiliteit en sociale cohesie richten Sampson et al. (1997) zich tevens op het verband tussen de residentiële mobiliteit en negatieve gevolgen voor een buurt op het gebied van veiligheid. Zij concluderen dat er een negatieve invloed van residentiële mobiliteit op de bindingen tussen bewoners in een wijk te vinden is. Ook tonen zij een verband aan tussen residentiële mobiliteit en de zogenaamde ‘collective efficacy’. De ‘collective efficacy’ is de bereidheid van buurtbewoners om op te treden wanneer er iets fout gaat in hun buurt. Sampson et al. (1997) tonen aan dat deze bereidheid afneemt bij een hogere mate van residentiële mobiliteit.

4.2 Lage bereidheid tot aangaan van bindingen

Zoals hiervoor uiteen gezet, wordt het verband tussen residentiële mobiliteit en sociale cohesie volgens het ‘systemic model’ verklaard door de frequentie van kansen tot het vormen van sociale bindingen. Ongeacht de daadwerkelijke woontijd kan de residentiële mobiliteit echter ook via de *verwachte* woontijd in een wijk van invloed zijn op de sociale cohesie in een buurt. Wanneer bewoners van een buurt verwachten niet lang in deze buurt te wonen zullen zij minder geneigd zijn om sociale bindingen met andere buurtbewoners aan te gaan (Freudenburg 1986). Uit onderzoek van Van Beckhoven en Van Kempen (2002) in buurten in Amsterdam en Utrecht blijkt dat personen die verwachten korter in de buurt te zullen blijven wonen inderdaad minder activiteiten ontwikkelen in hun eigen buurt en minder contacten opbouwen binnen hun buurt. Tegelijkertijd kan verondersteld worden dat bewoners minder geneigd zijn tot het leggen van contacten wanneer zij verwachten dat hun buurtgenoten slechts voor korte tijd in de

buurt zullen wonen (Tolsma et al. 2009). Deze beide mechanismen zullen een negatief effect hebben op de sociale cohesie in een buurt (Sampson 1988).

4.3 Lage institutionele samenhang

Naast de eerdergenoemde tijd en bereidheid van de bewoners om contacten met hun buurtgenoten te onderhouden, heeft de residentiële mobiliteit ook invloed op het *aantal plaatsen* voor het vormen van bindingen. Deze ontmoetingsplaatsen ontstaan deels door participatie van buurtbewoners in instituties als kerken of lokale vrijwilligersorganisaties. Kornhauser (1978: 78-82) stelt dat wanneer er in een buurt sprake is van een hoge mate van residentiële mobiliteit dit een negatief effect zal hebben op de vorming van instituties in deze buurt. Wanneer bewoners het idee hebben dat zij niet lang in een buurt zullen wonen of dat hun buurtgenoten de buurt spoedig zullen verlaten, zullen zij minder geneigd zijn actief te zijn of zelfs helemaal niet actief zijn binnen deze instituties. Dit zorgt voor een gebrek aan leden bij deze instituties. De instituties zullen daarnaast een hoge mutatie van leden hebben als gevolg van de vele verhuizingen. Deze hoge mutatie van leden belemmert de instituties in hun groei en het optimaal functioneren.

Het gebrek aan (goed functionerende) instituties in een buurt zal volgens Kornhauser (1978) een negatief effect hebben op de sociale cohesie en organisatie in een buurt. De auteur stelt dat de instituties een belangrijke brug vormen tussen het gezin en de buurtgemeenschap. De instituties functioneren als een plaats voor ontmoeting tussen verschillende buurtbewoners en bevorderen op deze manier het contact. Evenzo tonen Bell en Boat (1957) in hun onderzoek in buurten in San Francisco aan dat niet alleen de participatie in informele maar ook in formele settings als instituties van belang is voor het ontwikkelen van contacten en vriendschappen binnen een buurt.

De negatieve invloed van residentiële mobiliteit op bindingen tussen bewoners, zoals beschreven in deze paragrafen, werpt de vraag op of er gesteld kan worden dat gebrek aan bindingen tussen bewoners kan leiden tot spanningen tussen bevolkingsgroepen en daarmee een tussenliggende factor kan zijn in het verband tussen residentiële mobiliteit

en spanningen tussen bevolkingsgroepen. In recent onderzoek stellen Nieuwbeerta et al. (2008) een negatief effect van de residentiële mobiliteit op de veiligheid in een buurt vast. Evenals Sampson et al. (1997), concluderen Nieuwbeerta et al. (2008) dat residentiële mobiliteit een belemmerende factor is voor de vorming van bindingen tussen verschillende bewoners in een buurt. Daarmee zal de residentiële mobiliteit ook invloed hebben op de spanningen in een buurt omdat, zo redeneren de onderzoekers: *'structurele barrières het tot wasdom komen van formele en informele banden belemmeren, terwijl zulke banden in een buurt onmisbaar zijn om alledaagse problemen op te lossen.'* (Nieuwbeerta et al. 2008). Met deze conclusie geven de onderzoekers duidelijk het verband tussen de sociale cohesie en spanningen tussen bevolkingsgroepen weer: wanneer bindingen tussen bewoners niet of weinig aanwezig zijn kan dit zorgen voor het ontstaan en escaleren van spanningen omdat de bindingen en contacten die essentieel zijn voor het oplossen van beginnende spanningen ontbreken. Woolcock en Narayan (2000) komen tot eenzelfde conclusie en wijzen tevens op de rol van collectief handelen als bescherming tegen het ontstaan van conflicten.

5 Botsende leefstijlen

Naast weinig sociale cohesie in een wijk als gevolg van een hoge verhuismobiliteit kan er ook gewezen worden op een verschil in leefstijlen in de buurt als gevolg van residentiële mobiliteit. In buurten waarin er weinig sociale problemen lijken te bestaan, is er vaak sprake van ongeschreven regels met betrekking tot de leefstijl in de buurt die bekend zijn bij alle bewoners. Het betreft dan onder meer de uiterlijke tijd waarop kinderen op straat mogen spelen en de tijd waarop het vuilnis buiten kan worden gezet (Broekhuizen en Van Wonderen 2010; Van Marissing 2005:21). De ongeschreven regels op deze gebieden ontstaan door het feit dat mensen steeds minder behoefte hebben om de verschillende zaken met betrekking tot de buurt uitgebreid met hun buurtgenoten te bespreken (Hortulanus 1995, in: Bolt en Torrance 2005). Nieuwkomers in een wijk kunnen echter andere opvattingen en meningen hebben over dit soort vormen van gedrag en leefstijl dan de bewoners die al langer in de wijk wonen. Daarnaast kunnen zij minder op de hoogte

zijn van de bestaande ongeschreven regels die in een wijk gelden, mede vanwege het impliciete karakter van deze regels.

Volgens Bolt en Torrance (2005) kan dit verschil in leefstijlen vervolgens zorgen voor spanningen tussen de oorspronkelijke bewoners van een wijk en de nieuwkomers. Naast het verschijnsel dat meningsverschillen over leefstijlen in de buurt tussen de oude en nieuwe bewoners direct voor conflicten kunnen zorgen, kunnen deze meningsverschillen ook vooroordelen over andere groepen tot gevolg hebben. Deze stereotyperingen kunnen leiden tot nieuwe spanningen tussen buurtbewoners (Bolt en Torrance 2005). Het ontstaan van spanningen door botsende leefstijlen in een buurt wordt tevens beschreven door Ypeij (2003 in: Bolt en Torrance 2005). In diens onderzoek wordt het ontstaan van conflicten tussen de reeds aanwezige bewoners en nieuwkomers beschreven als het gevolg van botsende leefstijlen en gedrag in een buurt in Amsterdam. De opvattingen over gedrag in de buurt verschilden hier dusdanig dat er spanningen tussen bevolkingsgroepen ontstaan.

6. Verkleuring

Ten slotte is de verandering in etnische samenstelling, ofwel ‘verkleuring’, van een wijk een belangrijk onderliggend mechanisme voor een mogelijk verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen. In buurten met een hoge residentiële mobiliteit bestaat er een grotere kans op verandering van de etnische samenstelling van de buurt. Gijsberts en Dagevos (2007:37) beschrijven een snelle verkleuring van de grootste steden in Nederland als gevolg van grootschalige verhuizingen. De onderzoekers tonen aan dat de snelle verandering van etnische samenstelling in een wijk van grotere invloed is op de negatieve percepties van andere bevolkingsgroepen dan deze etnische samenstelling op zich. Ook Bovenkerk (1999) beschrijft een situatie waarin het met name de verandering van etnische samenstelling in buurten is, die verantwoordelijk is voor het ontstaan van spanningen tussen bevolkingsgroepen. Daarnaast wordt verkleuring van de wijk door de aanwezige bewoners ook vaak geassocieerd met een achteruitgang van de

wijk (Gould Ellen 2008 in van Ham en Clark 2009) wat zelfs kan leiden tot het verlaten van de wijk door autochtone groepen die zich door de verkleuring niet prettig meer voelen in de eigen buurt (Crowder 2000).

Ondanks het feit dat de *verandering* van de etnische samenstelling belangrijker is voor het ontstaan van spanningen tussen bevolkingsgroepen dan deze samenstelling op zich, is laatstgenoemde wel van belang om het ontstaan van spanningen als gevolg van verkleuring te kunnen begrijpen. In de volgende paragrafen zullen de spanningen die tussen verschillende etnische groepen in een buurt ontstaan verder uiteen worden gezet teneinde het verband tussen verkleuring van een buurt en de spanningen tussen bevolkingsgroepen verder te verklaren. Volgens verschillende onderzoeken zorgt de aanwezigheid van verschillende etnische groepen voor conflict tussen groepen of het vermijden van andere etnische groepen

6.1 Conflict

Blumer (1958a) en Sherif (1967) beschrijven de oorzaken van het ontstaan van spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen. Volgens Blumer (1958a) zullen groepen met verschillende etnische achtergronden die met elkaar in aanraking komen negatieve percepties van elkaar creëren. Hij formuleert in zijn 'socioculturele model van vooroordelen' vier verschillende gevoelens die aanwezig zijn bij de vorming van negatieve percepties van een andere etnische groep. Ten eerste ontstaat een gevoel van superioriteit van de eigen etnische groep aan individuen met een andere etnische achtergrond, aan wie negatieve eigenschappen worden toegeschreven. Dit superioriteitsgevoel hangt samen met het tweede gevoel: het idee dat personen uit de andere bevolkingsgroep van nature verschillen van leden van de eigen groep. Ten derde kan bij bepaalde etnische groepen het idee heersen dat zij meer recht hebben op bepaalde eigenschappen of posities dan andere bevolkingsgroepen. De daadwerkelijke competitie over deze hulpbronnen is daarbij een belangrijke predictor voor het ontstaan van negatieve percepties van andere etnische groepen (Tajfel en Turner 1979). Ten slotte kan volgens Blumer (1958a) ook een gevoel van angst voor een andere bevolkingsgroep ontstaan. Deze angst speelt op wanneer een groep het idee krijgt dat een andere etnische

groep aanspraak probeert te maken op het bezit, de leefruimte of de macht van de eigen groep. De perceptie van dreiging kan toenemen wanneer groepen intensiever of vaker in contact komen, bijvoorbeeld door het samenleven in een buurt. De combinatie van de vier genoemde gevoelens kan een afstand creëren tussen bevolkingsgroepen en leiden tot vooroordelen. Bij de verschillende negatieve gevoelens ten opzichte van andere etnische groepen is het groepsdenken de cruciale drijfveer. Het verlangen van een individu om deel te zijn van een groep en zich hiermee te identificeren is een zeer sterke motivatie voor het gedrag. De perceptie van een 'wij-zij situatie' zorgt voor sterkere negatieve gevoelens dan slechts de gevoelens ten opzichte van een ander individu (Blumer 1958a). Tajfel en Turner (1979) beweren zelfs dat individuen, volgens de theorie van 'sociale verandering', in bepaalde contexten niet meer zullen handelen als zijnde individu maar alleen als zijnde deel van een groep. Hierbij zullen zij leden van een andere groep altijd bezien als deel van die groep in plaats van hen te bezien als individu.

Voortbouwende op het 'socioculturele model van vooroordelen' van Blumer beweert Bobo (1999) dat de etnische groepen, die in de minderheid zijn, de grootste bedreiging zullen ervaren van andere etnische groepen omdat de minderheidsgroepen de minste hulpbronnen hebben om op terug te vallen. Op hun beurt zullen de etnische groepen die in de meerderheid zijn, vanwege hun meerderheidspositie, negatiever staan tegenover nieuwe etnische groepen in de buurt dan etnische minderheidsgroepen (Tajfel en Turner 1979; Esses et al. 2001). Volgens deze theorie zal de dominante groep dus het meest vijandig staan tegenover nieuwe etnische groepen terwijl de etnische groep in de minderheidspositie de meeste dreiging van dominante bevolkingsgroepen zal ervaren. Zowel de gevoelens van vijandigheid als die van angst kunnen zorgen voor spanningen tussen de verschillende bevolkingsgroepen waarmee het verband tussen verkleuring en spanningen in de buurt wordt weergegeven.

6.2 Vermijding

Naast het idee dat etnische verscheidenheid in buurten voor negatieve omgangsvormen zal zorgen tussen de aanwezige bevolkingsgroepen kan de aanwezigheid van verschillende etnische groepen ook zorgen voor een situatie waarbij groepen elkaar

vermijden. Putnam (2007) stelt middels zijn ‘constrict theory’ dat een grotere verscheidenheid in etniciteit leidt tot een situatie waarbij mensen hun sociale contacten met de omgeving steeds verder beperken, zowel met leden van de eigen etnische groep als met mensen uit andere etnische groepen. Het mechanisme dat aan deze theorie ten grondslag ligt is dat wanneer er in een buurt meer mensen uit andere bevolkingsgroepen komen wonen, er automatisch minder mensen in de buurt zullen wonen uit de eigen groep. Omdat er met individuen uit een andere bevolkingsgroep minder identificatie is, zullen mensen minder vertrouwen hebben in hun buurtgenoten. Hierdoor groeit het wantrouwen en ontstaan er in een buurt minder sociale bindingen. Individuen vallen daarbij ook eerder terug op hun eigen groep en zijn geneigd afstand te houden van andere bevolkingsgroepen in hun buurt (Gijsberts en Dagevos 2007). Gesthuizen et al. (2008) vinden de resultaten van het Amerikaanse onderzoek van Putnam niet terug in Europa. In tegenstelling tot Putnam, die op buurtniveau kijkt, testen Gesthuizen et al. (2008) de mechanismen echter op nationaal en internationaal niveau. Een onderzoek op buurtniveau in Nederland door Lancee en Dronkers (2008) bevestigt de resultaten van Putnam (2007) wel. Zij stellen vast dat een grotere verscheidenheid in etniciteit leidt tot minder sociale contacten in een buurt. Deze beperking van sociale contacten als gevolg van verkleuring van een buurt kan, zoals besproken in het mechanisme ‘lage sociale cohesie’, leiden tot spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen in een buurt.

Samenvattend wordt er op basis van de inzichten die in dit hoofdstuk en voorgaande hoofdstukken zijn beschreven een verband verondersteld tussen de residentiële mobiliteit en de spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen in buurten. Dit effect zal volgens de verschillende theorieën en inzichten zijn werking hebben middels de sociale cohesie, botsende leefstijlen en verkleuring in de buurt. Bij gevolg kunnen de volgende hypothesen worden opgesteld:

H1: In buurten met een hogere residentiële mobiliteit zal er meer sprake zijn van spanningen tussen bevolkingsgroepen dan in buurten waar de residentiële mobiliteit lager is.

H2a: In buurten met een hogere residentiële mobiliteit zal er een lagere sociale cohesie zijn waardoor er meer sprake zal zijn van spanningen tussen bevolkingsgroepen dan in buurten waar de residentiële mobiliteit lager is.

H2b: In buurten met een hogere residentiële mobiliteit zullen bewoners vaker botsende leefstijlen hebben waardoor er meer sprake zal zijn van spanningen tussen bevolkingsgroepen dan in buurten waar de residentiële mobiliteit lager is.

H2c: In buurten met een hogere residentiële mobiliteit zal er meer verkleuring zijn waardoor er meer sprake zal zijn van spanningen tussen bevolkingsgroepen dan in buurten waar de residentiële mobiliteit lager is.

7. Data en Methodes

7.1 Data

Voor het onderzoeken van de opgestelde hypothesen is gebruik gemaakt van twee verschillende databronnen. Ten eerste is er gebruik gemaakt van data van de Amsterdamse Veiligheidsmonitor 2010: een bewonersenquête onder bewoners in de regio Amsterdam waarbij ruim 13 000 bewoners hun mening gaven over verschillende aspecten van hun buurt als leefbaarheid en veiligheid. Ten tweede is gebruik gemaakt van online cijfers op buurtniveau van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam (www.os.amsterdam.nl 2011).

Van de data uit de Veiligheidsmonitor is gebruik gemaakt voor het samenstellen van de afhankelijke variabele ‘spanningen tussen bevolkingsgroepen’ en de verklarende variabelen ‘sociale cohesie’ en ‘botsende leefstijlen’. Ook is van deze data gebruik gemaakt voor de constructie van de controlevariabelen ‘opleidingsniveau’, ‘verpaupering’ en ‘criminaliteit’. Voor iedere afzonderlijke respondent die is opgenomen in de Veiligheidsmonitor is aangegeven uit welke buurtcombinatie deze afkomstig is. Bij deze buurtcombinaties zijn de kleinste buurten samengevoegd waarbij de buurtcombinaties zijn samengesteld uit minimaal één en maximaal vier buurten. Er is

Spanningen tussen bevolkingsgroepen.

echter niet voor iedere respondent te achterhalen uit welke buurt deze afkomstig is, daarom is er voor gekozen om de uiteindelijke analyses op het niveau van buurtcombinaties uit te voeren. De individuele gegevens in de Veiligheidsmonitor zullen worden geaggregeerd naar variabelen op het niveau van buurtcombinaties. Er zal in de uiteindelijke analyses gebruik worden gemaakt van 77 buurtcombinaties in Amsterdam, alle buurten van de stad Amsterdam zijn hiermee opgenomen in de analyses. Het aggregeren van de data op individueel niveau naar het niveau van buurtcombinaties heeft als nadelig gevolg dat de variantie in de data op individueel niveau niet wordt meegenomen in de uiteindelijke analyses waardoor de uiteindelijke uitkomsten van de analyses een vertekend beeld zouden kunnen hebben. Een mogelijke oplossing voor dit probleem zou zijn om hiervoor een multilevel analyse toe te passen. Omdat er in deze thesis echter specifiek naar verbanden op het niveau van buurtcombinaties wordt gekeken geeft een aggregatie van een grote hoeveelheid individuele data eventuele verbanden voldoende weer. In de aggregatie van de individuele gegevens naar waarden op het niveau van buurtcombinaties worden de beschikbare data gewogen middels een weegfactor teneinde de representativiteit op de gebieden leeftijd, herkomst en sekse te vergroten.

Voor de uiteindelijke analyses zijn voor iedere variabele op het niveau van buurtcombinaties alleen de personen geaggregeerd die een geldige waarde hadden op deze betreffende variabele. Een gevolg van deze manier van aggregeren is dat niet alle geaggregeerde variabelen zijn opgebouwd uit hetzelfde aantal bewonersenquêtes. Hier is voor gekozen omdat de individuen niet direct met elkaar worden vergeleken en er op deze manier een zo betrouwbaar mogelijk cijfer per buurtcombinatie kan worden geconstrueerd aangezien dit is opgebouwd uit een zo groot mogelijk aantal individuen. In de volgende paragraaf zal voor de variabelen die zijn geconstrueerd met behulp van de Veiligheidsmonitor, weergegeven worden uit hoeveel respondenten de betreffende variabele is opgebouwd.

Van de online data van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam is gebruik gemaakt voor de constructie van de verklarende variabelen ‘residentiële mobiliteit’ en

‘verkleuring’ en de controlevariabelen ‘leeftijd’ en ‘inkomen’. In de data van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam zijn de verschillende variabelen weergegeven per buurt waarbij in totaal alle 95 buurten in Amsterdam worden meegenomen. De data op buurtniveau zijn geaggregeerd naar data op het niveau van buurtcombinaties om de variabelen overeen te laten komen met de variabelen die zijn geconstrueerd op basis van de data uit de Veiligheidsmonitor. Bij deze aggregatie van data op buurtniveau naar data op het niveau van buurtcombinaties is rekening gehouden met de grootte van de buurten.

7.2 Operationalisatie variabelen

Afhankelijke variabele

Voor het meten van ‘spanningen tussen bevolkingsgroepen’ wordt een combinatie van de onderstaande acht stellingen uit de Veiligheidsmonitor geacht een juiste indicatie van dit begrip te geven (Broekhuizen en van Wonderen 2010). Al deze stellingen verwijzen naar spanningen tussen bevolkingsgroepen of de percepties van andere bevolkingsgroepen die tot spanningen zouden kunnen leiden. De verschillende vragen meten de spanningen langs etnische en religieuze lijnen (Broekhuizen en van Wonderen 2010).

- *‘In deze buurt wonen bevolkingsgroepen waar ik niet zo positief over denk.’*
- *‘Ik voel wel eens spanningen met buurtgenoten die uit een andere cultuur dan ikzelf afkomstig zijn.’*
- *‘Sterke verschillen in religieuze achtergronden van bevolkingsgroepen in deze buurt zorgen voor spanningen.’*
- *‘Het geeft mij een onprettig gevoel dat er in deze buurt bevolkingsgroepen wonen met andere normen en waarden.’*
- *‘Overlast van jongeren uit andere bevolkingsgroepen zorgt voor spanningen in deze buurt.’*
- *‘Het geeft mij een onprettig gevoel dat er in deze buurt bevolkingsgroepen wonen met andere omgangsvormen.’*
- *‘Verschillen in opvattingen tussen bevolkingsgroepen over het schoonhouden van deze buurt zorgen voor spanningen.’*

- *‘Spanningen tussen bevolkingsgroepen in deze buurt zorgen ervoor dat mensen uit verschillende bevolkingsgroepen contact met elkaar vermijden.’*

Bovenstaande stellingen zijn voorgelegd aan de respondenten waarbij gebruik werd gemaakt van een Likert-schaal met vijf antwoordcategorieën gaande van: (1) ‘helemaal mee eens’, tot en met (5) ‘helemaal mee oneens’. De waarden voor de antwoordcategorieën van deze variabelen zijn omgedraaid zodat een hoger cijfer op de variabele verwijst naar meer spanningen tussen bevolkingsgroepen.

Om de samenhang van de stellingen te beoordelen, is er een factor analyse uitgevoerd. Uit deze analyse bleek één factor (Cronbach’s alpha = 0.925), wat gezien kan worden als een indicatie dat de verschillende stellingen samen een onderliggend concept kunnen beschrijven.

Voor een respondent is een score voor spanningen tussen bevolkingsgroepen geconstrueerd als deze op ten minste vijf van de acht stellingen een geldig antwoord heeft gegeven. Het totale aantal respondenten afkomstig uit de gemeente Amsterdam waarvoor een score voor spanningen tussen bevolkingsgroepen geconstrueerd kon worden bedroeg 3 963. Dit lage aantal respondenten in vergelijking met het totaal aantal respondenten in de Veiligheidsmonitor (ruim 13 000) wordt voornamelijk veroorzaakt doordat de vragen met betrekking tot spanningen tussen bevolkingsgroepen pas later in het jaar zijn opgenomen in de vragenlijst. Van de respondenten die gebruikt zijn voor de constructie van de variabele ‘spanningen tussen bevolkingsgroepen’ zijn de waarden op de stellingen opgeteld en deze zijn vervolgens gedeeld door het aantal stellingen dat zij beantwoord hadden om zo per respondent één cijfer voor spanningen tussen bevolkingsgroepen te construeren. Vervolgens is per buurtcombinatie het gemiddelde van de scores van de respondenten uit deze buurtcombinatie berekend.

Verklarende variabelen

Residentiële mobiliteit

Voor het construeren van de variabele ‘residentiële mobiliteit’ is gebruik gemaakt van de data van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam van het aantal verhuizers binnen de gemeente per buurt en het aantal verhuizers in en uit Amsterdam per buurt. Voor de constructie is gebruik gemaakt van de definitie die het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) toepast voor de berekening van relatieve verhuismobiliteit in haar ‘kerncijfers wijken en buurten 2004-2010’. De door het CBS gebruikte formule voor relatieve verhuismobiliteit luidt: ‘...de binnengemeentelijk verhuisde personen in die wijk of buurt plus de halve som van vestigers in de wijk of buurt plus de halve som van vertrekkers uit de wijk of buurt’ (Kerncijfers wijken en buurten 2004-2010). Er is voor deze variabele een cijfer opgesteld voor de relatieve verhuismobiliteit per 1 000 inwoners. De cijfers van Onderzoek en Statistiek Amsterdam op buurtniveau, zijn waar nodig geaggregeerd naar het niveau van buurtcombinaties. Voor de variabele is een gemiddelde genomen van de relatieve residentiële mobiliteit in de jaren 2004 tot en met 2009 om geen vervorming van de variabele te krijgen door eventuele uitschieters in een jaar.

Sociale Cohesie

Voor het samenstellen van ‘sociale cohesie’ is er net als bij de constructie van ‘spanningen tussen bevolkingsgroepen’ gebruik gemaakt van een combinatie van verschillende stellingen uit de Amsterdamse Veiligheidsmonitor. Deze zijn aan de respondenten voorgelegd en verwijzen naar de (positieve) contacten tussen buurtbewoners.

- *‘Ik woon in een gezellige buurt, waar veel saamhorigheid is.’*
- *‘Ik voel me thuis bij de mensen die in deze buurt wonen.’*
- *‘Ik heb veel contact met andere buurtbewoners.’*

Ook de antwoordcategorieën van deze stellingen zijn opgebouwd volgens een Likert schaal gaande van: (1) ‘helemaal mee eens’ tot en met (5) ‘helemaal mee oneens’. Net als voor de variabele ‘spanningen tussen bevolkingsgroepen’ zijn de waarden van de antwoordcategorieën omgedraaid zodat een hogere score verwijst naar meer sociale cohesie.

Ook voor deze stellingen is middels een factoranalyse bekeken of de verschillende componenten samen een concept kunnen beschrijven. Wederom gaf de uitkomst één factor weer (Cronbach’s alpha = 0,794) wat gezien kan worden als voldoende reden om deze variabelen te combineren in één maat. Voor respondenten die ten minste twee van de bovenstaande vragen hebben beantwoord is een score voor sociale cohesie geconstrueerd door de waarden van hun antwoorden op de beantwoorde vragen op te tellen en te delen door het aantal beantwoorde vragen. In totaal is er voor 11 234 respondenten afkomstig uit de gemeente Amsterdam een score voor sociale cohesie opgesteld. Vervolgens is er voor iedere buurtcombinatie een gemiddelde berekend van sociale cohesie.

Botsende leefstijlen

Voor het meten van ‘botsende leefstijlen’ wordt de vraag uit de Veiligheidsmonitor: ‘Hoe vaak ondervindt u overlast van omwonenden?’ gebruikt. Ervaren overlast van buurtbewoners zal grotendeels ontstaan door botsende leefstijlen, hierbij kan gedacht worden aan overlast ten gevolge van verschillende opvattingen over het produceren van geluid op late tijden en ontstane overlast wanneer buurtbewoners andere opvattingen hebben over wat er voor kinderen is toegestaan wat betreft het spelen dichtbij huizen of auto’s van andere buurtbewoners. De antwoordcategorieën voor deze vraag met bijbehorende waarden zijn: (1) ‘komt vaak voor’, (2) ‘komt soms voor’ en (3) ‘komt (bijna) nooit voor’. Deze waarden zijn voor de analyses omgedraaid zodat een hogere score verwijst naar een hogere mate van botsende leefstijlen. In totaal zijn er 10 471 respondenten meegenomen in de uiteindelijke constructie van de gemiddelde scores per buurtcombinatie.

Verkleuring

Voor het construeren van het concept ‘verkleuring’ is gebruik gemaakt van data van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam. Deze variabele is opgesteld door het procentuele aantal niet-westerse allochtonen op 1 januari 2009 per buurt af te trekken van het procentuele aantal allochtonen op 1 januari 2010 per buurt. De cijfers voor buurten zijn waar nodig geaggregeerd naar het niveau van buurtcombinaties.

Controlevariabelen

Naast de verklarende variabelen zoals deze in de het theoretisch kader aan bod zijn gekomen, wordt er in de analyses ook gecontroleerd voor variabelen waarvan wordt verondersteld dat zij spanningen tussen bevolkingsgroepen kunnen beïnvloeden of het verband tussen de verklarende factoren en deze spanningen kunnen beïnvloeden. In deze subparagraaf zal de constructie van deze controlevariabelen kort worden toegelicht en zal er waar nodig een korte toelichting worden gegeven voor de keuze van de betreffende controlevariabele.

Leeftijd

De gemiddelde leeftijd per buurt is gebaseerd op de cijfers van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam. In deze gegevens zijn de bewoners per buurt opgedeeld in leeftijdscategorieën. Door uit te gaan van de gemiddelde leeftijd in iedere leeftijdscategorie is een gemiddelde leeftijd per buurt geschat. Deze gemiddelden zijn vervolgens geaggregeerd naar gegevens op het niveau van buurtcombinaties.

Opleidingsniveau

Voor het meten van het gemiddelde opleidingsniveau per buurt is gebruik gemaakt van de data uit de Veiligheidsmonitor. De categorieën van de variabele opleidingsniveau met de bijbehorende toegekende waarden zijn: (1) Geen opleiding, (2) basisonderwijs, (3) LBO, (4) VMBO/MAVO, (5) HAVO, (6) MBO, (7) HBO en (8) Universiteit. In totaal zijn er 11 073 respondenten meegenomen voor de constructie van deze variabele. De

variabele opleidingsniveau is bij het aggregeren naar data op het niveau van buurtcombinaties als een interval variabele gebruikt.¹

Inkomen

De data voor de variabele ‘inkomen’ zijn afkomstig van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam waarbij de cijfers op buurniveau waar nodig zijn geaggregeerd naar het niveau van buurtcombinaties. ‘Inkomen’ wordt gedefinieerd als het gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden. De cijfers hebben betrekking op het jaar 2007 aangezien dit de meest relevante bruikbare informatie op dit gebied was. Inkomen wordt gezien als aspect dat invloed kan hebben op spanningen tussen buurtbewoners (o.a. Wilson 1996; Swaroop en Morenoff 2006).

Criminaliteit

De controlevariabele ‘criminaliteit’ is opgesteld door een gemiddelde te nemen van verschillende gemeten vormen van ervaren criminaliteit in de Veiligheidsmonitor. Doordat het hier om een bewonersonderzoek gaat, geeft het cijfer aan hoeveel criminaliteit de bewoners zelf in hun wijk waarnemen of ervaren. Voor een dergelijke benadering van het begrip is gekozen omdat verondersteld kan worden dat de eigen ervaringen van bewoners een belangrijkere factor voor een eventuele verklaring van spanningen zijn dan de werkelijke criminaliteit. Als bewoners zelf niets van de criminaliteit zullen merken is er een kleinere kans dat dit hun gevoelens ten opzichte van de buurt en andere bewoners zal beïnvloeden. De vormen van criminaliteit die zijn meegenomen zijn: fietsendiefstal, diefstal uit auto’s, inbraak in woningen, straatroof en jeugdcriminaliteit. De respondenten konden aangeven of deze zaken: (1) ‘vaak’, (2) ‘soms’ of (3) ‘(bijna) nooit’ voorkwamen. De waarden van de antwoordcategorieën zijn omgedraaid zodat een hogere score verwijst naar een hogere mate van ervaren criminaliteit. In totaal zijn er 10 632 respondenten geaggregeerd naar de gemiddelde

¹ In de analyses is er gecontroleerd voor de uitkomsten wanneer ‘opleidingsniveau’ middels dummyvariabelen als ordinale variabele zou worden meegenomen maar hieruit bleken geen grote verschillen met de uitkomsten wanneer opleidingsniveau als interval variabele wordt gebruikt.

cijfers voor ervaren criminaliteit per buurtcombinatie. Ook criminaliteit wordt in de literatuur gezien als een variabele die mogelijk van invloed kan zijn op het verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen (Nieuwbeerta et al. 2008; Broekhuizen en van Wonderen 2010)

Verpaupering

De controlevariabele ‘verpaupering’ is opgesteld door een gemiddelde te nemen van de verschillende vormen van ervaren verpaupering van de buurt door de respondenten in de Veiligheidsmonitor. De vormen van verpaupering die zijn meegenomen zijn: Bekladding van muren en/of gebouwen, rommel op straat en hondenpoep. De antwoordcategorieën voor deze vraag met bijbehorende toegekende waarden zijn: (1) ‘komt vaak voor’, (2) ‘komt soms voor’ en (3) ‘komt (bijna) nooit voor’. De waarden voor de antwoordcategorieën zijn omgedraaid zodat een hogere waarde correspondeert met meer spanningen tussen bevolkingsgroepen. De individuele data zijn vervolgens geaggregeerd naar het niveau van buurtcombinaties. De variabele wordt meegenomen aangezien er in eerdere analyses verbanden zijn gevonden tussen verpaupering en spanningen tussen bevolkingsgroepen waarbij een hoge mate van verpaupering samenhang met een hoge mate van spanningen (Broekhuizen en van Wonderen 2010). In totaal zijn er 11 088 respondenten geaggregeerd naar het niveau van buurtcombinaties.

In tabel 1 is een overzicht gegeven van de gebruikte variabelen op buurtniveau, het aantal respondenten dat voor de constructie van deze variabele is meegenomen, de minimumwaarde en maximumwaarde van de variabele, het gemiddelde van de variabele en de bron waar de gegevens uit afkomstig zijn.

Tabel 1: Beschrijvende statistiek variabelen.

Variabele	Aantal respondenten	Minimum/maximum	Gemiddelde	Bron
<i>Spanningen tussen bevolkingsgroepen</i>	3 963	1.88/2.96	2.40	Veiligheidsmonitor 2010
<i>Residentiele mobiliteit</i>	n.v.t ²	67.94/541.43	177.80	Onderzoek en Statistiek Amsterdam
<i>Sociale cohesie</i>	11 234	2.76/3.78	3.14	Veiligheidsmonitor 2010
<i>Botsende leefstijlen</i>	10 471	1.16/1.83	1.54	Veiligheidsmonitor 2010
<i>Verkleuring</i>	n.v.t	-4.49/6.30	0.24	Onderzoek en Statistiek Amsterdam
<i>Leeftijd</i>	n.v.t	28.09/57.13	38.81	Onderzoek en Statistiek Amsterdam
<i>Opleidingsniveau</i>	11 073	4,70/7,21	6,01	Onderzoek en Statistiek Amsterdam
<i>Inkomen (*1.000)</i>	n.v.t	22.20/66.80	30.74	Onderzoek en Statistiek Amsterdam
<i>Criminaliteit</i>	10 632	1.43/2.18	1.83	Veiligheidsmonitor 2010
<i>Verpaupering</i>	11 088	1.56/2.32	2.02	Veiligheidsmonitor 2010

² De data afkomstig van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam hebben betrekking op heel Amsterdam, het gaat hier dus niet om respondenten uit een steekproef.

8. Resultaten

In dit hoofdstuk zullen de analyses van de opgestelde hypothesen worden gepresenteerd. Eerst zal het bivariate verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen worden getest. Hierna zal het verband tussen de verklarende variabelen ‘residentiële mobiliteit’, ‘sociale cohesie’, ‘botsende leefstijlen’ en ‘verkleuring’ en de afhankelijke variabele ‘spanningen tussen bevolkingsgroepen’ middels een multiële regressie worden onderzocht. Hierbij zullen ook de controlevariabelen in het model worden opgenomen.

In tabel 2 is het bivariate verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen weergegeven.

Tabel 2: Regressie spanningen tussen bevolkingsgroepen op buurtcombinatie-niveau (N= 77)

	B	Std. error	Beta	Sig.
Residentiële mobiliteit	.000	.000	-.060	.603
(Constant)	2.443	.094		.094

In tegenstelling tot de verwachting wordt er volgens de in tabel 2 gepresenteerde resultaten geen significant verband gevonden tussen de residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen.

In tabel 3 zijn tevens de verklarende- en controlevariabelen opgenomen in het model.

Tabel 3: Regressie spanningen tussen bevolkingsgroepen op buurtcombinatie-niveau (compleet model) (N= 77)

	B	Std. error	Beta	Sig.
Residentiële mobiliteit	.000	.000	.051	.462
Sociale cohesie	-.331	.126	-.236	.011
Botsende leefstijlen	.388	.221	.215	.084
Verkleuring	-.006	.013	-.028	.665
Leeftijd	-.002	.007	-.032	.739
Opleidingsniveau	-.221	.031	-.602	.000
Inkomen (*1.000 euro)	.001	.003	.035	.701
Ervaren criminaliteit	.384	.179	.228	.036
Ervaren verpaupering	-.325	.143	-.178	.027
(Constant)	4.156	.939		.000

Ook uit tabel 3 blijkt dat het theoretisch veronderstelde verband tussen de residentiële mobiliteit en spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen niet wordt gevonden. Van de veronderstelde verklarende variabelen wordt er alleen een significant verband tussen sociale cohesie en spanningen tussen bevolkingsgroepen gevonden. Dit verband heeft de veronderstelde richting waarbij een hogere score voor sociale cohesie in een buurt samenhangt met een lagere score voor spanningen tussen groepen in een buurt. Het is dus van essentieel belang voor het voorkomen of terugdringen van spanningen dat buurtbewoners met elkaar in contact komen en bindingen aangaan.

Van de controlevariabelen is er een zeer sterk significant verband waar de nemen tussen de variabele opleidingsniveau en spanningen tussen bevolkingsgroepen. Wanneer het gemiddelde opleidingsniveau in een buurt met een punt stijgt, daalt de score voor spanningen tussen bevolkingsgroepen van deze buurt met 0.221. Ook dit kan gezien worden als een behoorlijk verband. Naast weinig contacten tussen buurtbewoners kan ook een laag gemiddeld opleidingsniveau een signaal zijn dat er een relatief grote kans op spanningen in deze buurt is.

Er is tevens een significant verband waar te nemen tussen de controlevariabele criminaliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen. Des te meer criminaliteit inwoners van een buurt ervaren, des te meer spanningen zullen zij ervaren met andere bevolkingsgroepen in hun buurt.

Ten slotte is er ook een significant verband waar te nemen tussen de controlevariabele verpaupering en de spanningen tussen bevolkingsgroepen. De richting van dit verband is verrassend te noemen: bij een hogere mate van verpaupering in een buurt is er sprake van minder spanningen tussen bevolkingsgroepen.

9. Conclusie

In dit onderzoek is het verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen tussen bevolkingsgroepen in 77 Amsterdamse buurtcombinaties onderzocht. Daarnaast is het verband onderzocht tussen de tussenliggende factoren sociale cohesie, botsende leefstijlen, en verkleuring in buurten enerzijds en de spanningen tussen bevolkingsgroepen anderzijds. Op grond van theoretische inzichten zijn hypothesen opgesteld die een verband tussen de genoemde factoren en spanningen tussen bevolkingsgroepen veronderstelden. Met data van de Veiligheidsmonitor 2010 en online data van de dienst Onderzoek en Statistiek Amsterdam zijn analyses uitgevoerd om de opgestelde hypothesen te onderzoeken.

Tussen de residentiële mobiliteit en de spanningen per buurtcombinatie werd, in tegenstelling tot de opgestelde hypothese, geen significant verband gevonden. Deze bevinding is opmerkelijk aangezien er in verschillende onderzoeken een invloed van residentiële mobiliteit op verhoudingen tussen bewoners gevonden wordt (Kasarda en Janowitz 1974; Sampson 1988; Sampson en Groves 1989) en er door Broekhuizen en van Wonderen (2010) zelfs een direct verband tussen residentiële mobiliteit en spanningen wordt gevonden. Tevens betekent deze bevinding ook dat de in de theorie veronderstelde ‘omgekeerde’ invloed waarbij er een invloed van spanningen tussen bevolkingsgroepen op residentiële mobiliteit wordt verondersteld (van Beckhoven en van Kempen 2002) moet worden verworpen.

Een mogelijke verklaring voor het verschil tussen de bevindingen in deze scriptie en de bevindingen van Broekhuizen en van Wonderen (2010) is het verschil in operationalisatie van de variabele residentiële mobiliteit. Waar Broekhuizen en van Wonderen (2010) de residentiële mobiliteit meten middels de gemiddelde woontuur op het adres, is voor de analyses in deze scriptie gebruik gemaakt van de gemiddelde relatieve residentiële mobiliteit als gebruikt door het CBS (Kerncijfers wijken en buurten 2004-2010). Voor deze wijze van operationalisatie is gekozen omdat een verschil in gemiddelde woontuur veroorzaakt zou kunnen zijn door verhuizingen die lang geleden hebben plaatsgevonden en weinig invloed hebben op de huidige spanningen tussen bevolkingsgroepen. Het niet

vinden van een verband zou tevens veroorzaakt kunnen worden door het lage aantal buurtcombinaties dat in de analyse is opgenomen (77) en het lage aantal bewonersenquêtes dat gebruikt kon worden voor de constructie van de variabele ‘spanningen tussen bevolkingsgroepen’ (3 963) ten opzichte van het totaal aantal respondenten in de Veiligheidsmonitor. Dit lage aantal is te wijten aan het feit dat deze vragen over spanningen tussen bevolkingsgroepen pas halverwege het jaar zijn meegenomen in de enquête. Normaal worden de gegevens van de Veiligheidsmonitor pas gebruikt als vragen een heel jaar in de enquête zijn meegenomen om zo een substantieel aantal bewoners per buurt te garanderen. In dit geval is dit aantal lager waardoor het risico op toevallige fluctuaties groter is. Wel zijn alle buurtcombinaties redelijk vertegenwoordigd bij de constructie van de variabele ‘spanningen tussen bevolkingsgroepen’. Ook voor de overige bevindingen dient er rekening te worden gehouden met dit relatief lage aantal respondenten voor de constructie van deze variabele.

Ook voor botsende leefstijlen wordt het verwachte verband niet gevonden: er is geen significant verband tussen de overlast van omwonenden en de spanningen tussen bevolkingsgroepen. Een mogelijke verklaring voor het ontbreken van dit verband is dat overlast door mensen wel als hinderlijk wordt ervaren maar dat hier niet direct spanningen door ontstaan. Mensen kunnen ongewenste leefstijlen van andere bewoners als hinderlijk ervaren, maar zich hier tegelijkertijd wel bij neerleggen en de situatie liever accepteren dan de confrontatie te zoeken of spanningen te laten ontstaan. Er kan bij deze bevindingen wel worden opgemerkt dat de variabele botsende leefstijlen bij een keuze voor een significantieniveau van 0.1 wel een significant verband zou hebben vertoond.

Tussen de verklarende variabele sociale cohesie en spanningen werd wel het verwachte positieve verband gevonden. Deze bevinding wijst erop dat een hogere mate van contacten en binding in een buurt spanningen tussen bewoners kan voorkomen. Deze bevinding vergroot het belang van het begrip sociale cohesie op buurtniveau. Waar eerder onderzoek de invloed van sociale cohesie op bijvoorbeeld criminaliteit (Nieuwbeerta et al. 2008), maakt het in dit onderzoek gevonden verband tussen sociale cohesie en spanningen tussen bevolkingsgroepen dit concept nog belangrijker. Deze bevindingen

bevestigen de rol van sociale cohesie in buurten als oplossing voor verschillende buurtproblemen.

Een opvallend verband van de controlevariabelen wordt gevonden bij verpaupering: meer verpaupering hangt samen met minder spanningen. Een mogelijke oorzaak voor dit verband zou kunnen zijn dat de verpaupering van een buurt bewoners stimuleert om dit samen aan te pakken waardoor positieve contacten ontstaan en spanningen worden voorkomen. Tevens wordt hiermee bevestigd dat ogenschijnlijk ‘negatieve’ buurtkenmerken als verpaupering en armoede niet altijd voor negatieve contacten tussen bewoners hoeven te zorgen (Swaroop en Morenoff 2006).

Er zijn verschillende kanttekeningen te plaatsen bij de uitkomsten van dit onderzoek. Naast het reeds genoemde lage aantal buurtcombinaties en het relatief lage aantal respondenten voor de constructie van de variabele ‘spanningen tussen bevolkingsgroepen’ moet in acht worden genomen dat de data uitsluitend afkomstig zijn uit Amsterdamse buurten. Voor andere gemeenten met bijvoorbeeld minder inwoners of minder etnische verscheidenheid zouden andere resultaten kunnen worden gevonden. Uitgebreider onderzoek waarin meerdere gemeenten worden meegenomen zou de invloed van verschillen tussen gemeenten op de verschillende verbanden tussen verschillende kenmerken en spanningen kunnen uitwijzen. Daarnaast zijn de spanningen tussen bevolkingsgroepen in dit onderzoek gemeten langs etnische lijnen. Bij onderzoek naar spanningen tussen andere groepen zoals ouderen en jongeren of wanneer ook spanningen binnen bevolkingsgroepen onderzocht zouden worden, zouden er andere verbanden gevonden kunnen worden. Ten slotte is er in dit onderzoek niet gekeken naar *wie* er verhuizen. Met het invoegen van de verklarende variabele ‘verkleuring’ is getracht dit mee te nemen op etnisch gebied maar er werd bij deze variabele niet gespecificeerd naar etnische groep. Daarnaast kan men zich ook wijken met veel verhuizingen van studenten voorstellen waar weinig spanningen zijn. Voor vervolgonderzoek is van belang dat er wordt onderzocht wie er verhuizen omdat de spanningen tussen bevolkingsgroepen zouden kunnen toenemen of afnemen wanneer bepaalde groepen een hoge verhuisfrequentie vertonen

Ondanks deze beperkingen van het onderzoek dient er aandacht geschonken te worden aan de resultaten aangezien zij een verheldering geven van de verbanden tussen verschillende factoren en spanningen tussen bevolkingsgroepen. De bevindingen vergroten de wetenschappelijke kennis op het gebied van verbanden tussen verschillende kenmerken en spanningen tussen bevolkingsgroepen en zijn op maatschappelijk gebied van belang voor het beleid van gemeenten die oplossingen zoeken voor spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen. Met name voor de gemeente Amsterdam zijn de resultaten relevant aangezien alle buurten uit deze gemeente zijn opgenomen in het onderzoek.

9.1 Beleidsadvies

Op basis van de gevonden resultaten kan er een beleidsadvies worden uitgebracht voor gemeenten op het gebied van beleid betreffende spanningen tussen bevolkingsgroepen in buurten.

Ten eerste kan op grond van de resultaten van dit onderzoek gesteld worden dat een gemeente zich voor het voorkomen of verminderen van spanningen tussen bevolkingsgroepen het best kan richten op het bevorderen van de sociale cohesie. Een gemeente kan aan deze sociale cohesie bijdragen door het creëren of ondersteunen van ontmoetingsplekken voor buurtbewoners (Völker et al. 2007; Van Marissing 2008:21). Door het opzetten van bijvoorbeeld buurthuizen en jongerencentra kan het aantal ontmoetingsplekken en daarmee de sociale cohesie in een buurt vergroot worden. Het is echter niet altijd noodzakelijk om geheel nieuwe ontmoetingsplekken op te zetten. In veel buurten bestaan er al verschillende ontmoetingsplekken. In dat geval is het de taak van de gemeente om deze plekken zo goed mogelijk te ondersteunen zodat zij hun taak goed kunnen uitvoeren. Hierbij kan gedacht worden aan het ondersteunen van bestaande buurtcentra, sportverenigingen en muziekverenigingen. Gemeenten zouden daarbij moeten overwegen om eventuele financiële steun te koppelen aan afspraken over het vergroten van cohesie bevorderende activiteiten van bijvoorbeeld een vereniging. Op deze manier zou bijvoorbeeld een voetbalvereniging gestimuleerd worden om zich te richten op verenigingsbrede activiteiten waarbij veel mensen betrokken worden in plaats

van een focus op een kleine (getalenteerde) groep sporters. Naast ondersteuning van ontmoetingsplekken zouden gemeenten ook activiteiten moeten ondersteunen die de sociale cohesie positief beïnvloeden. Een gemeente kan bijvoorbeeld een buurtbarbecue of een sporttoernooi in een buurt financieel ondersteunen. Bewoners zelf zouden moeten worden ingeschakeld om deze activiteiten vorm te geven zodat er draagvlak in de buurt bestaat voor de activiteiten (Van Marissing 2008:113).

Daarnaast zouden gemeenten extra alert moeten zijn op buurten met een lage mate van sociale cohesie, een laag gemiddeld opleidingsniveau of een hoge mate van ervaren criminaliteit. In deze buurten is er een grotere kans op het ontstaan van spanningen tussen bevolkingsgroepen en eerdergenoemde maatregelen zouden zich dus moeten richten op deze buurten

Samengevat kunnen er vijf korte beleidspunten worden geformuleerd waar gemeenten aan moeten werken wanneer zij spanningen tussen bevolkingsgroepen willen terugdringen of voorkomen:

- Zet ontmoetingsplaatsen voor bewoners op.
- Ondersteun bestaande ontmoetingsplaatsen voor bewoners in de buurt.
- Maak afspraken met verenigingen over het organiseren van samenbindende activiteiten.
- Ondersteun samenbindende activiteiten die worden opgezet door bewoners.
- Monitor buurten met een lage sociale cohesie, een gemiddeld laag opleidingsniveau en een hoge mate van ervaren criminaliteit op het ontstaan van spanningen tussen bevolkingsgroepen en richt eerdergenoemde maatregelen vooral op deze buurten.

Wanneer gemeenten hun beleid aanpassen op de genoemde punten zullen zij een goede kans hebben er in te slagen om de spanningen tussen bevolkingsgroepen in buurten terug te dringen of te voorkomen.

Literatuurlijst

- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (2005). *Jaarverslag 2005*. Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst Afdeling Communicatie. 117 pp.
- Baumeister, R. F. & Leary, M. R. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117: 497-529.
- Beckhoven, E. van. & Kempen, R. van. (2002). *Het belang van de buurt*. Utrecht: NETHUR, Utrecht. 91 pp.
- Bell, W. & Boat, M. D. (1957). Urban Neighborhoods and Informal Social Relations. *The American Journal of Sociology*, 62: 391-398.
- Binnenlandse Zaken (2007). *Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011*. www.rijksoverheid.nl.
- Blumer, H. (1958a). Race Prejudice as a Sense of Group Position. *The Pacific Sociological Review*, 1: 3-7.
- Bobo, L. (1999) Prejudice as Group Position: Micro-foundations of a Sociological Approach to Racism and Race Relations. *Journal of Social Issues*, 3: 445-472.
- Bolt, G. & Torrance, M. I. (2005). *Stedelijke herstructurering en sociale cohesie*. Utrecht: NETHUR. 98pp.
- Bovenkerk, F. (1999). 'Rassenrellen of criminaliteit?'. *Migrantenstudies*, 15: 255-270.
- Broekhuizen, J. & Wonderen, R. van. (2010). *Samenleven met verschillen*. Amsterdam: Dynamics of Governance, Faculteit der Sociale Wetenschappen, Vrije Universiteit, Amsterdam. 122pp.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2011). *Kerncijfers wijken en buurten 2004-2010*. online verkregen op 10/05/2011 via statline.cbs.nl.

Crowder K, 2000, "The Racial Context of White Mobility: an Individual-level Assessment of the White Flight Hypothesis" *Social Science Research*, 29: 223-257.

Esses, V. M., Jackson, L. M. & Armstrong, T. L. (1998). Intergroup Competition and Attitudes Toward Immigrants and Immigration: *An Instrumental Model of Group Conflict*. *Journal of Social Issues*, 54: 699-724.

Forrest, R. & Kearns, A. (2001). Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. *Urban Studies*, 38: 2125–2143.

Freudenburg, W. R. (1986). Social Impact Assessment. *Annual Review of Sociology* 12: 451-478.

Gesthuizen, M., Meer, T. van der. & Scheepers, P. (2009). Ethic Diversity and Social Capital in Europe: Tests of Putnam's Thesis in European Countries. *Scandinavian Political Studies*, 32: 121–142.

Gijsberts, M. & Dagevos, J. (2007). *Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en het bevorderen van interetnisch contact*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. 262pp.

Ham, M. van. & Clark, W. A. V. (2009). Neighbourhood Mobility in Context: Household Moves and Changing Neighbourhoods in the Netherlands. *Environment and Planning*, 41: 1442-1459.

Kasarda, J. D. & Janowitz, M. (1974). Community Attachment in Mass Society. *American Sociological Review*, 39: 328-339.

Kearns, A. & Parkinson, M. (2001). The Significance of Neighbourhood. *Urban Studies*, 38: 2103–2110.

- Kennet, P. & Forrest, R. (2006). The Neighbourhood in a European Context. *Urban Studies*, 43: 713–718.
- Kleinhans, R. J. (2005). *Sociale Implicaties van Herstructurering en Herhuisvesting*. Sustainable Urban Areas. Delft: Delft University Press. 386pp.
- Kornhauser, R.R. (1978). *Social Sources of Delinquency. An Appraisal of Analytic Models*. Chicago: University of Chicago Press. 286pp.
- Lancee, B. & Dronkers, J. (2008). Etnische Diversiteit, Sociaal Vertrouwen in de Buurt en Contact van Allochtonen en Autochtonen met de Buren. *Migrantenstudies*, 4: 143–167.
- Marissing, E. van. (2008). Buurten bij Beleidsmakers. Stedelijke beleidsprocessen, bewonersparticipatie en sociale coheie in vroeg-naoorlogse stadswijken in Nederland. Zeist: Geomedia. 232pp.
- Nieuwbeerta, P., McCall, P.L., Elffers, H., Eising, K. & Wittebrood, K. (2008). Buurtkenmerken en slachtofferschap van moord en doodslag. *Tijdschrift voor Criminologie*, 50:1-34.
- Putnam, R.D. (2007) E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century, the 2006 Johan Skytte prize lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30: 137-174.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. (2009b). *Polariseren binnen onze grenzen*. Amsterdam: SWP. 94pp.
- Rovers, B. (1998). Buurten zijn Gevaarlijk, Vooral Voor Onderzoekers: Over Woonomgeving en Jeugdcriminaliteit. *Planologisch Nieuws*, 18: 348-354.
- Sampson, Robert J., (1988). Local Friendship Ties and Community Attachment in Mass Society: A Multilevel Systemic Model. *American Sociological Review*, 53: 766-79.

Sampson, R.J. (1991). Linking the Micro- and Macrolevel Dimensions of Community Social Organization. *Social Forces*, 70: 43-64.

Sampson, R.J. & Groves, W.B. (1989). Community Structure and Crime: Testing Social Disorganisation Theory. *American Journal of Sociology*, 94: 774–802.

Sampson, R. J., Raudenbush, S. W. & Earls, F. (1997). Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy. *Science*, 277: 918-924.

Shadid, W. A. (2007). *Grondslagen van interculturele communicatie. Studieveld en Werkterreinen*. Kluwer. 320pp.

Shaw, C. R. & McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas. A study of Rates of Delinquency in Relation to Differential Characteristics of Local Communities in American Cities*. The University of Chicago Press, Ltd., London W.C.I, pp388.

Sherif, M. (1967). *Group Conflict and Co-operation*. London: Routledge & PKegan Paul Ltd. 174 pp.

Sherif, M. & Sherif C. W. (1969). *Social Psychology*. New York: Harper & Row. 3rd edition.

Swaroop, S. & Morenoff, J. D. (2006). Building Community: The Neighborhood Context of Social Organization. *Social Forces*, 84:1665-1695.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In Austin, W. G. & Worchel, S. (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Col, pp33–47.

Tolsma, J., Meer, T. van der. & Gesthuizen, M. (2009). The Impact of Neighbourhood and Municipality Characteristics on Social Cohesion in the Netherlands. *Acta Politica*, 0: 1-28.

Turner, J. C. (1982) Towards a Cognitive Redefinition of the Social Group. In Tajfel, H. (Ed.), *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge, England: Cambridge University Press, 15-40.

VROM (2007) Actieplan Krachtwijken. Van Aandachtswijk naar Krachtwijk. *Ministerie van VROM*. 1-28.

When work disappears. Wilson, W.J. (1996). When work disappears. *Political Science Quarterly*, 111: Issue 4.

Völker, B., Flap, H., & Lindenberg, S. (2007). When Are Neighbourhoods Communities? Community in Dutch Neighbourhoods. *European Sociological Review*, 23: 99-114.

Woolcock, M. & Narayan, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy. *World Bank Research Observer*, 15: 2-19.

Ysseldyk, R., Matheson, K. & Anisman, H. (2010). Religiosity as Identity: Toward an Understanding of Religion From a Social Identity Perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14: 60-71.